

کمدی، تراژدی و دین

درآمدی بر خردشاد در برابر روان تراژیک

جان مورل

ترجمه‌ی البرز حیدر پور

Comedy, Tragedy and Religion

John Morreall

کمدی، تراژدی و دین

درآمدی بر علم تراژیک در برابر روش تراژیک

جان مورل

ترجمه‌ی البرز حیدرپور

ویرایش: تحریریه‌ی نشر مرکز

حروف چینی، نمونه‌خوانی، صفحه‌آرایی: بخش تولید نشر مرکز

طرح جلد: بهزاد خورشیدی

چاپ اول ۱۳۹۷، شماره‌ی نشر ۱۳۸۹، ۱۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۱۳-۴۰۲-۱

نشر مرکز: تهران، خیابان دکتر فاطمی، روبه‌روی هتل دله، خیابان باغ‌سرا، شماره‌ی ۸

تلفن: ۸۸۹۷۰۴۶۷-۳ فاکس: ۸۸۹۶۵۱۶۹

Email: info@shshr-e-markaz.com

Website: www.shshremarkaz.com

همه‌ی حقوق چاپ و نشر این ترجمه برای نشر مرکز محفوظ است. تکریر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه، از جمله فتوکپی، الکترونیکی، ضبط و ذخیره در سیستم‌های بازیابی و پخش بدون دریافت مجوز کتبی و قبلی از ناشر ممنوع است. این اثر تحت حمایت «قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» قرار دارد.

-
- سرشناسه مورل، جان، ۱۹۶۰-م. Morreall, John ● عنوان و نام پدیدآور: کمدی، تراژدی و دین؛ درآمدی بر خرد شاد در برابر روان تراژیک / جان مورل؛ ترجمه‌ی البرز حیدرپور. ● مشخصات ظاهری شش، ۲۱۸ص
 - یادداشت عنوان اصلی: Comedy, tragedy, and religion, 1999 ● عنوان دیگر: درآمدی بر خرد شاد در برابر روان تراژیک ● یادداشت واژه‌نامه: کتابنامه؛ نمایه ● موضوع: تراژدی؛ کمدی؛ تاریخ و نقد؛ دین و فلسفه
 - شناسه‌ی افزوده: حیدرپور، البرز، ۱۳۴۶-، مترجم ● رده‌بندی کنگره: ۸۸۱۳۹۷ ک ۸ / م ۸ / ۱۹۰۲ PN ● رده‌بندی دیویی: ۲۵۲۳ / ۸۰۹ ● شماره‌ی کتاب‌شناسی ملی: ۵۳۱۹۴۱۹

فهرست

۱	دیباچه‌ی مترجم
۷	دیباچه‌ی نویسنده
۱۱	فصل ۱ - برخی پیوندهای بنیادی
۱۷	فصل ۲ - سرشت تراژدی
۲۵	فصل ۳ - سرشت کمدی
۳۵	فصل ۴ - بینش تراژیک در برابر بینش کمیک
۵۹	فصل ۵ - بینش‌های تراژیک و کمیک در ادیان
۷۱	فصل ۶ - ادیان شرقی
۱۰۱	فصل ۷ - ادیان غربی
۱۷۱	فصل ۸ - آیین‌های نوپدید
۱۹۱	فصل ۹ - ارزش شوخ‌طبعی در ادیان
۲۰۰	یادداشت‌ها
۲۰۷	منابع
۲۱۱	واژه‌نامه
۲۱۵	نمایه

دیباچه‌ی مترجم

جهان برای آنان که می‌اندیشند کم‌دی است
و برای آنان که احساس می‌ورزند ترازدی است.

هوراس والبول

درونمایه‌ی کتاب پس‌رو بر هستی‌شناسی شیوه‌ی رویارویی انسان‌ها با یک شکاف است: شکاف میان چیزها آن‌گونه که هستند و آن‌گونه که باید باشند. نویسنده بر آن است تا روشن کند که انسان‌ها چگونه می‌توانند با اتخاذ چشم‌اندازی درست، به جای فروغلتیدن و نابود شدن در این شکاف، از کنار آن بگذرند یا دست‌کم در حوالی آن سکنا گیرند.

همه‌ی ما، در زندگی خود، پیوسته با موقعیت‌هایی همسان رویارو می‌شویم که در آن‌ها میان آنچه که هست و آنچه که باید باشد، شکاف می‌خوانی و سازگاری نمی‌یابیم. این ناهمخوانی‌ها در هستی انسان و جهان زیسته‌اش، دایم و زمان و مکان شاید تنها کیفیت و کمیت آن‌ها را تغییر دهد. زنی در بازار شهری در خاورمیانه زنجیر بردگی داعش را بر پای خویش می‌بیند و نفس‌مانده‌ی کوره‌راه زندگی نزیسته را چگونه خواهد پیمود. زنی دیگر در شمال اروپا بامداد یک روز برفی از خواب برمی‌خیزد، درحالی‌که زیر ریزش آرامبخش آب گرم دوش، آهنگی را زمزمه می‌کند، چیزی برجسته را در سینه‌ی خود لمس می‌کند. اکنون باید تصمیم بگیرد که از این پس چگونه چشم‌اندازهای زیبای برفی و گرمای خانه و آهنگ زندگی را با بورش سپاه درونی سرطان هماهنگ سازد. جان مورل شیوه‌ی واکنش انسان‌ها را به این‌گونه ناهمخوانی‌ها بسته به نوع

نگرش آنان می‌داند، به این‌که جهان و زندگی خود را تراژیک ببیند یا کمیک. بنابراین، در این‌جا تراژدی و کمدی نه به‌عنوان دو گونه‌ی ادبی، بلکه به‌عنوان دو شیوه‌ی نگرش به چیزها یا دو نوع جهان‌بینی بررسی می‌شوند. از این‌رو شواهد کتاب بیش از آن‌که ادبیات باشد از زندگی‌نامه‌ها، رویدادهای تاریخی، و رفتارهای روزمره گرفته شده است.

واقعیت آن است که گویی زندگی به‌گونه‌ای یکسان با همه سر ناسازگاری درد، بیماری، مرگ، جنگ، زلزله، سیل، فقر و درماندگی، کمابیش زمان و مکان نمی‌شناسد و ما موجودات بشری ناخواسته به‌دنیا می‌آییم و، بهتر است بگوییم، به این‌جهان ناسازگاری پرتاب می‌شویم. کسی که نگرش تراژیک دارد، یا نادیده گرفتن ذاتی‌های انسانی خود به رویارویی و نبرد با هستی و زندگی برمی‌خیزد نه به نابود و می‌انجامد، یا نومید و سرخورده می‌شود و از خود و از جهان می‌گریزد؛ نتیجه این آوارگی درونی و برونی آن است که هیچ‌جا خود را در خانه احساس نمی‌کند، بیگانگی و پوچی درهم‌تنیده با خشم و کین‌توزی، روحی تنها و پرتنش را برایش رها می‌گذارد.

در مقابل، آن کس که نگرش کمیک دارد، در رویارویی با ناسازگاری‌های زندگی، هنگامی که می‌فهمد چیزی را نمی‌تواند تغییر دهد، چشم‌انداز و دیدگاه خود را تغییر می‌دهد. تنها «باید» او این است که چشم‌ها را باید شست، جور دیگر باید دید. او نه جهان را میدان کارزاری پیوسته و بی‌پایان و نه خود را گرفتار چشم‌اندازی تنگ و بسته که پیوندش را با همه چیز و همه کس گسسته باشد. در یک کلام، او در هر وضعیتی خود را در این جهان در غایت احساس می‌کند. در این نوشته، جان مورل تلاش می‌کند رویکردهای تراژیک و کمیک به جهان را با یکدیگر بسنجد و روشن سازد هریک از این بینش‌ها چه نوع احساس و کنشی را رقم می‌زند و چه نوع انسانی را می‌پروراند. او ابایی ندارد از این‌که آشکارا بگوید بینش کمیک بینش برگزیده‌ی اوست. اما همین‌جا باید یادآوری کرد که، با دقت در ویژگی‌هایی که مورل برای انسان کمیک برمی‌شمرد، درمی‌یابیم الگویی که از انسان «کمیک» در نظر دارد بسیار همانند با الگویی است که قرن‌ها پیش در ادبیات ایرانی، به‌ویژه نزد خیام و حافظ، از انسان «رند» ارائه شده، مفهومی که خوشبختانه به‌تازگی بازشناسی آن را پژوهشگران از سر گرفته‌اند.

جان مورل یکی از پرآوازه‌ترین اندیشمندان در حوزه‌ی فلسفه‌ی طنز است و افزون بر نوشتن چندین کتاب در این باره، نگارش درآمد طنز در دانشنامه‌ی اینترنتی استنفورد نیز به او واگذار گردید. کتاب پیش رو دارای ۹ فصل است، اما می‌توان آن را به دو بخش تقسیم کرد. در بخش نخست که شامل فصل‌های ۱ تا ۴ می‌شود جان مورل پس از یک مرور تاریخی کوتاه به بررسی سرشت تراژدی و کمدی به‌عنوان دو شیوه‌ی نگرش به جهان می‌پردازد. سپس با مقابله‌ی بینش‌های تراژیک و کمیک از منظر روان‌شناسی شناختی و جامعه‌شناسی، ویژگی‌ها و تفاوت‌های بنیادین این دو بینش را در بیست مورد برمی‌شمرد. این بخش که پیش‌تر با عنوان «بینش‌های تراژیک و کمیک درباره‌ی زندگی» در نشریه‌ی بن‌المالی پژوهش طنز چاپ شده و اکنون با تغییراتی ناچیز در این کتاب آمده است، مراند به‌ویژه برای پژوهشگران روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، ادبیات و فلسفه سودمند باشد.

بخش دوم (فصل‌های ۵ تا ۹) بر پایه‌ی ویژگی‌ها و تفاوت‌های بیست‌گانه‌ی بینش تراژیک و کمیک به کنش در ادیان می‌پردازد با این هدف که، با جستجوی ویژگی‌های کمیک و تراژیک در هر دین، روشن شود که گرایش اصلی و چیره در آن دین معطوف به کمیک است یا تراژیک. در این بخش، که به‌ویژه برای دین‌پژوهان با رویکردهای گوناگون سودمند است، جان مورل باورها و سنت‌های ادیان مورد بحث را همان‌گونه که مراجع رسمی این ادیان پذیرفته و اعلام کرده‌اند ملاک سنجش قرار می‌دهد و از نقد و بررسی درستی یا نادرستی این باورها و سنت‌ها از دید تاریخی و فلسفی و دیگر نگرش‌های برون‌دینی می‌پرهیزد. رویکرد و روش کلی این است که روشن سازد اگر شخصی به مفهوم ویژه‌ای از مفاهیم دینی باور داشته باشد، چنین باوری چه چشم‌اندازی به‌روی او می‌گشاید و، در نتیجه، چه احساسات و واکنش‌هایی را در او برمی‌انگیزد. بنابراین در مطالعه‌ی این بخش نیازی به آشنایی تخصصی با تاریخ ادیان نیست، هرچند با در نظر داشتن پیشینه‌ی ذهنی خواننده‌ی ایرانی تلاش شده است ابهامات احتمالی، که خواه‌ناخواه از تفاوت‌های آموزشی و فرهنگی سرچشمه می‌گیرند، در ترجمه با افزودن پاورقی روشن شوند.

نیاز به یادآوری است که جان مورل در تقسیم‌بندی ادیان به غربی و شرقی از رویه‌ی جافاده‌ی دین‌پژوهان پیروی کرده است. مطابق این رویه، ادیان بزرگ جهان به دو دسته تقسیم می‌شوند، یکی، ادیان یکتاپرست که ادیان ابراهیمی یا سامی نیز نامیده و شامل یهودیت، مسیحیت و اسلام می‌شوند؛ دیگری، ادیان شرقی یا غیرابراهیمی که برخلاف گروه نخست مفاهیم و پیشینه‌ی تاریخی آن‌ها ریشه در سنت بنی‌اسرائیلی ندارند و خاستگاه آن‌ها هند، چین و ژاپن است، مثل ادیان هندو و بودا. ویژگی بنیادین این ادیان آن است که در آن‌ها خدای متشخص و جدای از هستی‌پدیداری رکن دین به‌شمار نمی‌آید. بنابراین اگرچه گاه کاملاً وجودی هستند، هستند اما یکتاپرست تلقی نمی‌شوند! البته جان مورل افزون بر ادیان شرقی، ادیان غربی را نیز پدید نیز پرداخته است. با توجه به بار مفهومی واژه‌ی دین و معانی‌ای که از آن در ذهن خوانندگان تداعی می‌شود، ما در مورد ادیان شرقی و نوپدید از واژه‌ی این استفاده کرده‌ایم که گستردگی معنایی بیشتر، و البته دقت کمتری، دارد.

تلاش شده است برای بخش‌هایی که جان مورل از متون مقدس ادیان نقل کرده است، از ترجمه‌های معتبر فارسی این متون استفاده و از ترجمه‌ی دوباره پرهیز شود. این رویه درباره‌ی کتاب مقدس، هر دو بخش عهد عتیق و عهد جدید، در بیشتر موارد رعایت شده و ترجمه‌ی انجیل کتاب مقدس ایران مورد مراجعه بوده است. در همین راستا، عناوین کتب مقدس بخش‌های این متون، اسامی اشخاص و مفاهیم دیگر ادیان، به‌گونه‌ای آورده شده که برای خواننده‌ی ایرانی آشناست. مثلاً در ترجمه‌ی Hebrew Bible از همان معادل آشنای عهد عتیق استفاده شده است زیرا، هرچند نظر به دقت‌های دین‌پژوهی تفاوت‌هایی میان این دو هست، اما از نظر هدف این کتاب و شیوه‌ی ارجاع‌دهی نویسنده، این تفاوت‌ها حائز اهمیت نیست و خوانندگان می‌توانند به‌آسانی با توجه به شماره‌ی آیات و باب‌های مندرج در متن کتاب به بخش عهد عتیق کتاب مقدس مراجعه و در صورت نیاز مطلب مورد علاقه‌ی خود را پیگیری بیشتری نمایند. گرچه کوشش شده است برای همه‌ی اصطلاحات و عناوین از معادل‌های رایج فارسی استفاده شود، اما در یک مورد از این کار خودداری شده و آن هم در فصل آیین‌های نوپدید و درخصوص واژه‌ی pagan و مشتقات آن است که

همان پاگان را به کار برده‌ایم. توضیح آن‌که در بیشتر فرهنگ‌های لغت انگلیسی به فارسی، این واژه را به بت‌پرستی، شرک، و امثال آن برگردانده‌اند که چندخدایی یا بی‌خدایی را به ذهن متبادر می‌کند. علت این برداشت آن است که اصولاً واژه‌ی فوق، با توجه به پیشینه‌ی تاریخی‌اش، همواره با نگرشی ارزش‌گذارانه به کار رفته است و ترجمه‌ی آن به بت‌پرستی و شرک تأیید این نگرش است. در سنت و گفتمان مسیحی به باورها و فرهنگ‌های پیشامسیحی پاگان گفته می‌شود، تقریباً همانند چیزی که در فقه اسلامی رایج است و به جز پیروان اسلام و ادیانی که اهل کتاب به‌شمار می‌آیند، یعنی یهودیت و مسیحیت، پیروان سایر ادیان کافر یا شرک تلقی می‌شوند. حال اگر سنت‌های عرفانی و فلسفی وحدت وجودی بزرگ پیشامسیحی، مانند مکاتب هرمسی، نوافلاطونی، و یکتاپرستی بسیاری از فلاسفه‌ی یونان را در نظر بگیریم، روشن می‌شود که ترجمه‌ی اصطلاح پاگان به شرک یا بت‌پرستی، به‌سراغ باورهای اروپای شمالی و چه دیگر باورهایی که پیش از مسیحیت رایج بوده‌اند، پندادن موجه به‌نظر نمی‌رسد.

اگر اندکی از باریکی‌بسی بکامرو و سر ذوق بینش‌های تراژیک و کمیک را نزدیک به احوال خوف و رجاء عیان نمودمان بدانیم، جان مورل با برجسته کردن ویژگی‌های تراژیک و کمیک در این فراسوی جدال‌های دین‌پژوهانه و نقدها و پاسخ‌های بی‌پایان، دست‌کم راهی پیش روی پیروان و مراجع رسمی ادیان می‌گذارد تا، با توجه به نیاز زمانه، آن ویژگی‌ها را از دین خود نمود بیشتری دهند که در عصر ناامیدی، فقر و خونریزی بی‌پایان امید را در جان آدمیان از نو زنده کند.

آواز دی ۱۳۹۶

آلن جیارپور